

יסודות התשובה

יש תשובה ויש תשובה.

יש תשובת הלב ויש תשובת הפה. יש תשובה בדעת ובמחשבה של השב ויש תשובה בדיבור ובמעשה. תשובת הלב והדעת, תשובת הפה והדיבור, תשובת המחשבה והמעשה – כולן יחד מהוות את התשובה השלימה.

מצות התשובה

כבר עמדנו בהרחבה על מחלוקת – הראשונים הידועה, אם מצות תשובה נמנית כמצוה **בפני עצמה**, בסדר מנינו של תרי"ג המצוות – כפי שסובר, כידוע, הרמב"ן (ראה פרושו על התורה פ' נצבים וילך) או שהמצוה היא: הוידוי, והתשובה היא ענין כללי, שהבטיחה לנו התורה, שנותן הקב"ה ברחמיו וברוב חסדיו – כפי שמשמעת שיטת הרמב"ם בסי' המצוות ובמשנת-תורה ה' תשובה – נוגעת לשאלת מנין המצוות, אבל, יש ממנה מסקנות שיש לבררן והנוגעות למהות התשובה **ודרכיה**. שבעקרה אין השטות חלוקות ולגביהן הכל מודין – יסוד היסודות של התשובה הוא: שיהיו פיו ולבו, דבורו ומחשבתו של האדם מישראל – **שוין**, וכששניהם עולים בקנה אחד, בקבלה בלב ובידוי שפתים – אז **נעשית המצוה**, ומגיעה לשלומתה.

בראשיתה של פרשת התשובה, אנו קוראים על יסוד זה של תשובת הלב, בפרוש, בפרשת נצבים (דברים ל', א' ואילך): "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבות אל לבבך בכל הגויים אשר הדיחך ד' אֵלֶיךָ שמה" – הרי הפסוק אומר: "והשבות אל לבבך". **פעולת התשובה היא פעולת הלב**. כשאדם משיב ושם אל לבו את מצבו, וכאשר עם ישראל שם אל לבו את מצבו – זוהי תחילתה של התשובה.

להלן, בפרשת התשובה שבספר דברים, אנו קוראים בפסוק השני שוב הפעם: "ושבת עד ד' אֵלֶיךָ ושמעת בקולו, ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך – בכל לבבך ובכל נפשך".

הרי: **השמיעה** בקול ד', מותנית ומובטחת ב"בכל לבבך". הלב **זהה** או **מקביל** אל הנפש, ובהן מתקיימת מצות **התשובה** – שמקבילה למצות **אהבת ד'**. כמו שאנו קוראים בקריאת **שמע** – "ואהבת את ד' אלקיך – **בכל לבבך ובכל נפשך**" – כך בתשובה אנו קוראים: "בכל לבבך ובכל נפשך" – וכמו בקריאת שמע – השמיעה מובילה אל פתיחת הלב – "שמע ישראל – ואהבת" וכו', "בכל לבבך ובכל נפשך" – כך בתשובה: "ואתה תשוב, ושבת בכל לבבך ובכל נפשך".

ביטוי זה של "והשבות אל לבבך", נזכר בתורה גם לגבי המצוה היסודית של אמונה וידיעת הבורא וקבלת עול מלכות שמים באהבה: "וידעת – היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האֱלֹקִים בשמים ממעל ועל ארץ מתחת אין עוד". הרי: עיקר העיקרים של האמונה – מצות דעת האֱלֹקִים, גם הוא **ראשיתו בתשובת הלב, וממנה נובעות כל המצוות כולן**.

יש עוד מקבילה יסודית ומאלפת, בין מצות קבלת עול מלכות שמים ומצות התשובה: אע"פ שדיבור של וידוי – לא נזכר במפורש בפרשת תשובה, הוידוי – הוא יסודי לתשובה, והוא מבטא את היחס בין הרגשת הלב וביטוי השפתיים, שהוא מהותי לכל מצות התשובה.

כמו בקריאת **שמע** – "הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו לא יצא". (משנה וגמ' ברכות ט"ו א), כך: השב ולא התודה, לא יצא ידי חובתו. כמו שבקריאת **שמע**: – "היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא – אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא". – כך המתודה בר"ה וביוהכ"פ ולא כיון לבו לשוב בתשובה בארבעת **פריטה**. 1. החרטה בלב 2. הקבלה להבא 3. הוידוי 4. הכפרה – לא יצא די חובתו. זהו המושג של **תשובה שלמה** – שטבעו רבותינו: **תשובה, שבה הרגשת הלב, דיבור הפה, והתנהגות האדם למעשה – עולים בקנה אחד**.

הוידוי ונוסחו

מכאן מסתברת שיטת הרמב"ם **בנוסח הוידוי**, שעסקו בה הרבה, רבותינו הראשונים והאחרונים ובררנו אותה לעיל ונחזור ונבאר:

הרמב"ם בה' תשובה פ"א ה"א כותב: "כיצד מתודין: אומר, אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך – והרי ניחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה. וזהו עיקרו של וידוי" ע"כ. החלק הראשון של הדברים בלשון הוידוי, הוא פשוט ונכלל גם בוידוי הכה"ג ביוהכ"פ ובוידוי היחיד על הקרבן. החלק השני, המהוה הודעה על הנעשה, בעמקי הלב והנפש, על התחושה הפנימית וכן על החרטה ועל הקבלה לעתיד – נראה מוקשה וטעון הסבר. שלכאורה, הוידוי – כל ענינו אינו אלא המעשים, ששב עליהם בפה – וכן היה הכה"ג מתודה: "חטאתי עויתי ופשעתי לפניך, אנא השם כפר נא וכו'". – אבל מנין, ולמה צרף הרמב"ם לשיטתו, שעיקר מצות התשובה היא הוידוי – את הצורך לומר: "והרי ניחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה". שכאן, נכללת **בלשון הוידוי**, הזכרתם של כל תנאי התשובה, שמנה הרמב"ם להלן פ"ב ה"ב: "ומה היא התשובה – הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד" – הרי שוב

יסודות התשובה

קצה

פעם לפנינו פעולות הקשורות בלב, בדעת ובמחשבה. **"ויסירו ממחשבתו" ויגמור בלבו** – וכן מסיים שם הרמב"ם: **"וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו"**. הרי שהיודוי הוא ביטוי שלם למחשבת הלב וגמירת הדעת, וצריך להזכירן בויודוי גם לדעת הרמב"ם, שלא מנה התשובה כמצות עשה מיוחדת, וזהו כדבריו: **עיקרו של וידוי**. נשאלת השאלה: מה ענין ההבדל בין וידוי על הקרבן וויודוי של כה"ג, ששם אין צורך בכל הנוסח הזה של הודעה בע"פ על הנעשה בלבו ובדעתו של המתודה.

אכן, כבר הבאנו לעיל מספר עבודת-המלך שהקשה במפורש ע"ז מויודוי הכה"ג ביום הכיפורים, שם לא נזכר כלל ענין קבלת הלב וגמירת הדעת. לכאורה, יש להקשות עוד יותר, שלכאורה; גם לגבי וידוי יוה"כ הנוהג אצלנו בתפלתנו, הרי כותב הרמב"ם בעצמו: **"היודוי שנהגו בו כל ישראל** – אבל אנחנו חטאנו והוא עיקר היודוי", ושם – איננו מזכיר כלל יתר הלשונות של קבלה בלב ושל גמירת דעת, שכלל בויודוי הכללי לבעלי-תשובה, והדברים צריכים ברור. ביחוד שהרמב"ם בודאי נסמך למ"ש לפנינו במסי' יומא דף פ"ז ב': – **"דאמר ברה"מ דורי הוה קאימנא קמיה דשמואל והוה יתיב** – וכי מטא שליחא דציבורא ואמר: **"אבל אנחנו חטאנו"**, קם מיקם. אמר: שמע מינה **"עיקר וידוי" האי הוא**". – הרי ברור שאין פרוט הדברים שביודוי, שמביא הרמב"ם בה' תשובה, מעיקר היודוי ומדוע מובא כך ברמב"ם, בלשון היודוי.

הדברים יתבהרו ע"י עיון מהותי ויסודי, במכלול הלכות תשובה שבסי' משנה-תורה, בהם נאמר בין היתר ע"י הרמב"ם: **"כל המתודה בדברים, ולא גמר בלבו לעזוב, הרי זה דומה לטובל ושרץ בידוי"**. (דהיינו אין בידוי: לא תשובה ולא וידוי). הדגיש רבינו את ענין **הגמירה** שבלב. – וההסבר הוא – שהרי היודוי מהוה **ביטוי** לתשובה, גם אם כי כמצוה מיוחדת וצריך שיהיה ברור לשב, **כי יש בידו תשובה שבלב** – ורק אח"כ אפשר לו להתודות לשם קיום המצוה, ולכן הוסיף הרמב"ם נוסח זה, בויודוי של הלכות תשובה.

נוסיף ונסביר: קיומם של היסודות המהוים את גמירת הלב: החרטה והקבלה, הם תנאי **בתשובה** ולא תנאי **ביודוי**, – לכן מפרט הרמב"ם תוספת זו בנוסח היודוי שבהלכות תשובה, כדי להדגיש שעיקר התשובה הוא תשובת הלב. דהיינו גמירת הדעת – והיודוי הוא ביטוי לה, והדברים מסתברים כדבריו של רבינו המאירי בחיבור התשובה (עמ' ס"ד ו'): **"ואל זה כיונה תורה, ביחסה התשובה אל הלבככתוב"**: **"ושבת עד ד' אֶלְקִיךָ וכו' בכל לבבך ובכל נפשך"** ואמר על יאשיהו המלך: **"אשר שב אל ד' בכל לבבו"** (מלכים ב' כ"ג כ"ה) ואל זה כיוון ירמיה באמרו: **"גם בכל זאת לא שבה אלי בכל לבה"** (ירמיה ג' ו').

הגאון ר' יוסף כהן שליט"א, בחיבור התשובה (עמ' ק"ג הערה 15) רצה לתרץ, שמה שכתב הרמב"ם: **"וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו"**, אינו **מחובת וידוי**, אלא **מחובת תשובה** וכתב: **"אבל ממ"ש כיצד מתודה – קשה – ואפשר גם שם נתכון הרמב"ם לתשובה ולא לעיקר וידוי** – והיודוי של כה"ג ביום הכיפורים אינו בתורת תנאי-תשובה, דאין אדם יכול לעשות תשובה עבור זולתו" וכו' ע"ש. אמנם, לענ"ד, יש להקשות על דבריו, שהרי הרמב"ם מדבר על: **"היודוי שנהגו בו כל ישראל"** – (פ"ד ה"ח), **"אבל אנחנו חטאנו** – והוא עיקר היודוי". וזה עבור עצמם ולא ככה"ג עבור אחרים – וגם בנוסח היודוי

שבסליחות אנו אומרים: "אבל אנחנו (ואבותינו) חטאנו" – וזה בודאי וידוי לצורך תשובה וסליחה וכפרה.

לכן נראה לי לתרץ, ולהדגיש את המלה: "אבל", שבאה להדגיש ביטוי המית הלב, וחרטת הנפש, ואנקות הנשמה. לפנינו לא סתם פרוט דברים ואשמות וחטאים, **אלא בטוי של כאבו ותהיתו של אדם החוזר בו** ואומר: "אבל", ובכל-זאת, לא טוב עשיתי, "ואתה צדיק על כל הבא עלינו", לכן באתי לעשות תשובה ולהתודות – וזהו וידוי הלב, שבא גם לצורך תשובה, – ולכן כבר כתב הרמב"ם: "שכל המרבה להתודות ומאריך בדברים – **הרי זה משובח**". עצם הדיבור של הוידוי, מהוה תהליך המשפיע על החויה העמוקה של נפש האדם. לכן טוב לפרט יותר תנאי התשובה שבלב בנוסח הוידוי. אבל באמת: כל שמתוך דבריו, ואפילו מביטוי אחד, או אנחה אחת, נכר שהרהר תשובה בלבו ואומר: "אוי", "אבל", וכדומה, **כבר יצא ידי חובת תשובה – שהרי התודה וגמר בלבו**.

ראיה לדבר: סוגית הגמ' הידועה במס' קידושין דף מ"ט ב': – "המקדש את האשה על מנת שאני צדיק, אפי' (הוא) רשע גמור, הרי זו מקודשת מספק, שמא הרהר תשובה בדעתו". הרי, שאע"פ ש"דברים שבלב אינם דברים", (כבאותו דף במס' קידושין: "ההוא גברא דזבין לנכסיה – אדעתה למיסק לא"י ובעידנא דזבין לא אמר ולא מידי. אמר רבא: דברים שבלב אינם דברים"). – זה משום **שלבצוע פעולה** צריך להיות הדבר ברור ומוכח מאליו, שזאת היתה כונת המעשה ולא אחרת. לפי זה יש הכרח בדיבור, המהוה תנאי ומברר לאיזה תנאים מכון העושה, הדיבור הוא כחלק מתהליך ביצוע הפעולה או ביטולה, ומשום כך, **ההרהור** אינו מועיל ואינו מספיק לביטולה של הפעולה. משא"כ כאן בענין התשובה – עיקר מעשה התשובה נעשה בלב. **אם באמת הרהר תשובה בדעתו, כך נעשה מעשה התשובה**. הוידוי אינו בא אלא לגלות לעצמו ולאחרים, כי אמנם היתה כאן פעולת הלב וגמירת הדעת. באמת יש כבר לפנינו, תשובת הלב שהיא כנה ואמיתית, אם כי, ברור כי את **מצות הוידוי** אין השב מקיים, כל זמן שלא יוציא הדברים מפיו.

הוידוי – גמר התשובה והשלמתה

אמנם זוהי מחלוקת הראשונים והאחרונים, אם הוידוי הוא חלק מן התשובה ועקריה, והוא כמו שאומר הקרית ספר בשיטת הרמב"ם, שהוא **גמר התשובה** (קרית ספר, וראה מבוא לספר הלכות תשובה ובהערות לספר התשובה של הגר"י כהן שליט"א מ"ש והרחיב בזה) ובא **לגלות מה שעשה השב בעמקי הלב**, וכן משתמעת שיטתו של בעל החינוך שכתב: (מצוה שס"ד) "שבהוצאת הענין בפה, מתגלה מחשבת החוטא ודעתו" – וכן משתמעת דעתו של רבינו בחי בעל חובת הלבבות בשער הבחינה, שטבע מטבע לשונית נפלאה: "**שהלשון** הוא **קולמוס הלב מתורגמן הנפש ושליח המצפון**". או כמו שפרשו: שהוידוי **עומד בפני עצמו**. טעמו, (וכן לשונו של בעל "החינוך" שם, בטעם נוסף) **שהוידוי בפה עושה את הקבלה להבא**, או כפי שכתבו אחרים: יוצר את הכנעת הלב, והוא מעין מעשה נוסף, המשלים את התשובה ועומד בפני עצמו.

יסודות התשובה

קצז

ביחוד חשובים לענין זה דברי הרמב"ן, במצות וידוי קרבנות: (ויקרא א' ט) **"שמעשה** בני-אדם נגמרים **במחשבה ובדבור ובמעשה** וכו'". נראה לנו להציע לפרש, ששיטתו כי "גמר-מעשה" של תשובה הוא ע"י **הדבור**, כמ"ש בגמ': "עקימת-שפתיים מעשה הוא", הרי כפי שגמר הכפרה ע"י **מעשה הקרבן**, כשיש לנו קרבנות, ובימינו ע"י "נשלמה פרים שפתינו" – דהיינו **מעשה התפילה**. כך גמר התשובה הוא ע"י **מעשה הוידוי**.

אמנם, לכאורה הכל מודים שהיסוד הוא: מחשבת הלב ודעת האדם – והדיבור בא או כדי **לגלות** את המחשבה – לפי שיטה אחת, – או להשלים – לפי שיטה אחרת; והרי כולנו מתפללים: "אבינו-מלכנו השיבנו **בתשובה שלמה** לפניך". **תשובה שלמה**: – **תשובת המחשבה, הדבור והמעשה**.

הדברים יתבהרו מתוך עיון בדבריו של הגאון ר' מאיר-שמחה הכהן זצ"ל, רבה של דוינסק, שמזכיר בפרושו משך-חכמה לפי וילך, שיטה אחרת לגמרי: "תשובה ווידוי הם כשני דברים המתירים, שמעלין זה בלא זה" (כמש' בסוגיית הלחמים והקרבנות בפי מצות חליצה, יבמות דף ק"ד) ומחלק, בין **התשובה מחטא ע"ז**, שאין עזיבת החטא **ממצות התשובה**, רק מעצם הצווי של הקב"ה, לבין מצוות שיש בהן דרך היתר, והחוטא מנע עצמו מדרך זו ובא לידי עבירה, ואז מועילה לו עצם מחשבת התשובה, שיסודה **וענינה דבקות האדם בבוראו** – כדבריו: "מצות התשובה ומעלתה שמדבקות את השב אל ד' יתברך גם לפני שהתודה, כמו שכתוב: "שובה ישראל עד ד' אֶלְקֵיךְ", והנה אם עוזב האדם חטאו באמת (באופן שבראנו וכו' ע"ש), הנה עשה פרט ועיקר מהתשובה וכו', רק שחסר עוד דבר, להתוודות שחטא ומבקש סליחה – אבל בכל זאת פועלת עליו התשובה, ממעלות שיש לתשובה, שמדבקות לשי"ת, אמנם בענינים כאלו שעזיבת החטא אינה ממצוות התשובה, רק מעצם הצווי של השי"ת, א"כ בעזיבת החטא, הלא לא פעלו מאומה ממעלות התשובה, א"כ עיקר התשובה הוא הוידוי והבקשה שימחול ד' על חטאו וכמו שאמרו בכריתות דף ז': "שכיון דאמר וכפר עלי חטאתי, דמכיר שחטא ומבקש סליחה".

נמצינו למדים: יש מעלות-מעלות של תשובה. הדבקות בד' – היא היא עיקר התשובה, כמו שהוידוי מביא את האדם לידי מעלתה הסופית והגמורה. הדבקות – הוא ענין שכולו ברגש ובדעת – בבחינת: "דע את אֶלְקֵי אביך ועבדהו". זהו מצב של התודעות אינטימית של האדם עם אֶלְקֵי, והיא הדבקות, היא הפרט והכלל של התשובה, גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד. הוידוי בא להשלים את **מעשה המצוה**, ולהוציא את הדברים לפועל מן המחשבה אל הדיבור.

תשובת המעשה

אמנם יש יוצאים מן הכלל הדורשים מעשה ממש. החזרת הגזל כתנאי לתשובה, שונה ע"פ שיטת רבינו יונה בשערי תשובה (שער ז' י"ח), מיתר העבירות. שבכל העבירות דעתו של רבינו יונה: "מספיק שיגמור האדם בלבו לשוב ובמחשבתו מתחרט ומקבל עליו שלא לחזור למה שחטא – ונקרא בעל-תשובה, אבל בגזלה – המחשבה בעצמה לא מועילה ולא

נקראת תשובת-תשובה, עד **שיעשה מעשה** ויחזיר את הגזל — משום שאחרת נמשך אצלו החטא והוא חוטא בגזל, כל זמן שלא החזירו".

רבינו המאירי, מרחיב הגדרה זו לכל המצוות **שבין אדם לחברו** ומסביר את דברי המשנה: "דרש ר' אלעזר בן עזריה: עבירות שבין אדם למקום, יום הכיפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה את חברו" — (יומא פ"ה ב') — עבירות שבין אדם למקום — הרי יש שם תשובה שהיא חרטה וגמירת דעת — אבל בין אדם לחברו — המעשה קובע.

נימוק עמוק לפנינו: היחס **החיצוני** שבין אנשים הרואים לעינים ולא ללבב, תובע בטוי **חיצוני** ומעשי. אך **דבקות האדם בא-לוקיו**, היא מן הדברים שבינו לבין קונו — והוא הלא יודע מחשבות וצפונות הלב ויודע את הנעשה בלבו של האדם, "כי האדם יראה לעינים ודי' יראה ללבב". רחמנא לבא בעי.

לכן, בדברים שבין אדם לחברו, אין הדלת נפתחת לחוזרים בתשובה. אלא אם כן ביצעו תחילה את הדברים שבינם לבין הבריות: כגניבה, גזילה, אונאה והסגת גבול — וכדומה. בדברים שבין אדם למקום, נפתחת הדלת ע"י תשובה אמיתית שבלב — והאדם נכנס בעצמו להיכל התשובה.

דרכי התשובה השלימה

דרכי התשובה או יסודותיה: **העזיבה, החרטה וקבלה להבא** — כולם **דברים שבלב**. בכל זאת: **דברים שבלב אלה דברים**, והם עיקר התשובה. הוידוי הוא כפי שהדגשנו הצד המעשי, הבא **לגלות** או **לסיים** את **התהליך הפנימי**, להשלים את קיום המצוה של התשובה ולהוציאה מן הכח אל הפועל. תשובה שלמה מעלה בקנה אחד את **המחשבה, את הדיבור ואת המעשה** — ויש ואין התשובה מגיעה לגילומה הסופי, אלא ע"י המעשה, המאפשר טהרת הלב והדעת וקדושת הדיבור. זוהי מדרגתה העליונה של התשובה.

יש גם נפקא-מינה מעשית לדיון תיאורטי זה — של היחס בין המחשבה, המעשה, והדיבור — בתהליך של התשובה: החוזר בתשובה, שעקב מחלתו אינו יכול לדבר ולהתוודות בפיו והוא בעל תשובה בכל לבבו ובכל נפשו — כיצד יעשה? כיצד יגיע לתשובה שלמה?

שאלה זו נידונה כבר במקצת, בספר החינוך מצוה שס"ד ועיין מנחת חינוך שם, וכן בספר כד הקמח, ערך וידוי, וביחוד חשובים לנו דברי הרמב"ן, בס' תורת-האדם שער הסוף, שדן בשכ"מ כל שאינו יכול להתוודות בפיו — **ופוסק: שיתודה בלבו** (והובאו הדברים בטור, י"ד סימן של"ח). **הרי שוידוי בלב- וידוי הוא**, והתשובה מתקבלת גם ללא ביטוי שפתיים במקום שאי אפשר. בספר כד הקמח הביא ראיה לכך; מדרש נפלא בתהילים, על בני-קורח בפרק: "למנצח על שושנים לבני קורח מזמור", על הפסוקים בתהלים מה' ב': **"רחש לבי דבר טוב אומר אני מעשי למלך — לשוני עט סופר מהיר"**. — "להודיעך, שלא יכלו להתוודות בפיהם, אלא שכיון ש**רחש לבם בתשובה**, קבלם הקב"ה וכן הוא אומר: "ואתה שלמה בני דע את

יסודות התשובה

קצט

א־לקי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה. וכל מחשבות (בס' בראשית ו', ה': "וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום") אינו אומר, אלא וכל יצר מחשבות – עד שאין האדם יוצר את המחשבה בלבו, הקב"ה מבין". מוסיף המדרש ואומר: "ולמה לא יכלו לומר בפיהם שירה – שאול היתה פתוחה והאש מתלהטת סביבותיהם".

משל נפלא להסבר הענין אנו מוצאים בילקוט תהלים: **"רחש לבי**, משל למי שמבקש לעלות לבימה, נטל קונטרס חלק ונתן לדיין, א"ל: למה לא כתבת? א"ל: לא היה לי פנאי לכתבו – כך בני קורח, לא היה להם פנאי לומר בשפתם, ואמרו בלבם".

בני קורח – אבות בעלי התשובה לדורותיהם

כיון שהזכרנו הענין המופלא של בני־קורח. נוסיף ונאמר – שהם, בני קורח, מהוים אבות טיפוס לכל בעלי תשובה שבעולם לדורי־דורות, שהרי, עם אביהם היו יחד, ובדרכו הלכו. רק על פתחו של גהינום – חזרו בתשובה. מזמורי־התהלים הנפלאים המיוחדים־להם, כולם שירה נפלאה של תשובה יש בהם, ככולם: יסודות התשובה חוזרים ונשנים. בהם – השמיעה שבאוזן. (תהלים מ"ד) – "למנצח לבני קורח המשכיל – א־לוקים באזנינו שמענו אבותינו סיפרו לנו – פועל פעלת בימיהם, בימי קדם". בהם, בהמשך אותו פרק: ענין בינת הלב והדעת וענין טהרת הלב: **"ולא נסוג אחור לבנו** ותט אשורינו מני ארחד" – ועוד שם: "הלא א־לקים יחקור זאת, כי הוא יודע תעלומות לב".

במיוחד נציין את הפרק שהזכרנו: "למנצח על שושנים" (תהילים מ"ה), שנדרש כולו על ענין **התשובה והלב**. כך נאמר שם במדרש: "א"ר פנחס: כל מי שרואה אותם, אומר: קוצים הם. למה? שהיו עם הקוצים (רמז לחברה הרעה, שבעלי תשובה פוטינציאלים נמצאים בה) ומה דרכן של קוצים – לאש וכו' ובני קורח היו **שושנים** ונלקטו מביניהם, **וקפץ הקב"ה והצילם** – "דודי ירד לגנו לערוגות הבושם, ללקוט שושנים" – ובהמשך המדרש: "כל העושה תשובה מעבירה שבידו – הקב"ה **מוסיף וקורא לו שם חביב**. – בוא וראה בבני קורח. עד שלא עשו תשובה, לא נקראו "שושנים" וידידים. משעשו תשובה, נקראו שושנים וידידים".

צא ולמד: כל מזמורי בני־קורח, מן הפרק הראשון של הספר השני של תהלים פרק מ"ב: "למנצח משכיל לבני קורח, כאיל תערוג על אפיקי מים, כן נפשי תערוג אליך א־לוקים", כולם הם בטוי נפלא של המית הנפש, שיבה של רגישות הלב, כמו בפסוק החוזר ונשנה – "מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי – הוחילי לא־לקים כי עוד אודנו ישועות פני וא־לקי" (מ"ב י"ב – מ"ג ה'). הבטוי הנפלא של השתפכות הנפש השירית, מתגלה בכל הפרקים, עד מזמור מט שבאותה סדרת פרקים. זה המזמור הנאמר בבית האבל וענינו מוסר המביא לידי תשובה, בבחינת: "ושוב יום אחד לפני מיתתך"

פרקי בני קורח – כולם שירת התשובה ומזמורי המנוניה, הנובעים מפיהם של הגדולים שבבעלי תשובה שבכל הדורות – בני־קורח. זכו: שמה ואהרון וכל ישראל, באו לשמוע שירה מפיהם. (ילקוט שמועני סימן תשמ"ז).

כמה אפייני הדבר לבעלי־תשובה – הנתונים בסערת נפש ובערגת געגועים וכל הוייתם אומרת שירה.

מנהג קדמונים שתקנו רבותינו, לומר ברבים הפרק של: "למנצח לבני קורח מזמור – כל העמים תקעו כף" – ברגעים המרוממים שלפני התקיעות – גם הוא ענין מעניינה של התשובה. ענין זה קשור ואחוז, במהות הפנימית של שמיעת קול שופר – שהיא **שמיעת הלב, ללא דיבור וללא ביטוי שפתיים**. "עלה א־לוקים בתרועה ד' בקול שופר". מתוך כך מידת הדין – מתהפכת למדת הרחמים, לבעלי תשובה שלבם שלם עם א־לוקיהם.

אבי מורי הרב הנזיר הקדוש זצ"ל, היה מגדיר את התקיעה בשיחותיו: "קול ללא מלים" או "דיבור ללא מלים". הוא היה אומר: "אומרים בשתיקה יותר מבדיבור". בעקבותיו נאמר: "פועלים **בשמיעה** יותר מבטוי שפתיים". שנינו בספרו הגדול של אבא מארי זצ"ל קול הנבואה – בפרק: על כונות בשמיעת קול שופר: "עשרת ימי התשובה – עקרה **תשובת הבינה** – וצריך לעוררו שתשוב אליו **הבינה**, וזה ע"י שופר". (קול הנבואה עמוד רמ"ה, וראה שם הערה שם). הדברים מכוונים על פי ח"ן כידוע למבינים. הרי העיקר הוא – **השמיעה הפנימית, האזנת־הלב, טהרת הדעת. זה הוא היסוד, עליו עומד כל עולם התשובה. הוא הבסיס עליו עומדת מנורת האור החדש, המאיר על בעלי תשובה – ומשפיע שפע של ברכה לכל העולמות.**

בודאי – המצוה – הלכה למעשה, לפי שיטתו של הרמב"ם – יוצאת מן הכח אל הפועל ע"י וידוי – אך זוהי, במידה מסוימת, מדרגה פחות גבוהה. יוצאים מעולם המחשבה, אל עולם הדבור והמעשה. **תשובת הלב** – היא השער הגדול, הפותח את הדרך לכל מבקשי התשובה, והיא: **עולמה הפנימי של התשובה**. "ויתודה בלבו – ויגמור בלבבו".

מאלף מאד, בנושא זה לשונו של בעל ספר־חסידים סימן מ"ב שכתב: "התשובה צריכה ארבעה דברים, האחד: שיתנחם על כל חטא, הב': שיעזוב אותם, הג': **שיתודה בלבו**, הד': שיקבל עליו בלב שלם **ויגמור בלבבו** שלא ישוב לעשותו עוד".

לשונו של בעל ס' חסידים – ש"יתודה בלבבו" אומרת דרשני. אע"פ שהגאון ר' ראובן מרגליות זצ"ל, העיר שנראה שחסר כאן וצריך להיות: ש"יתודה בשפתיו מה שגמר בלבבו". אנו, אין לנו אלא מה שלפנינו. הגר"י כהן שליט"א בספרו (פ"א עמוד ז') כותב על כך: "התשובה שמה שצריך וידוי דוקא בפה – הוא רק בוידוי כשהוא מצוה בפ"ע – אבל בוידוי שהוא אחד מתנאי התשובה, מועיל גם בלב". והוכיח שם בשם ס' **אורחות חיים** לאדמו"ר מספינקא, שהביא בשם ס' **לב חיים** להוכיח מכאן: "שמעיקר הדין הוידוי אפילו בלב, אלא שיותר נכון להתוודות בפה". עי"ש עוד בכל דבריו בספר התשובה, שהשוה התשובה – לתפילה ולק"ש – שעקרן כוונת הלב, שהוא ע"פ פסקו של הרמב"ם, אחד מן הדברים (עי"ש פ"ב ציונים 29.30) המעכבים את התפילה – ומבאר ע"פ זה את דברי המאירי, בחבור התשובה שהזכרנו לעיל: "ואל זה כיוונה תורה ביחסה **התשובה אל הלב**" – (וזה אפלו למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה, ששם הכוונה לצאת ידי המצוה, משא"כ בזה וכו' – כלשון המשנה ברורה, או"ח סימן ק"א סעיף א' אות ב): "ויפה כתב, שזה משנה אל התפילה,

שעליה נאמר: "ולעבדו בכל לבבכם" ופרשו חז"ל: איזוהי עבודה שבלב – זו תפילה, שכל המהות של התפילה, היא שמביא לידי ביטוי רחשי לבו ותפילה ללא כוונה, כגוף ללא נשמה וכן תשובה וכו" עיי"ש.

ידועים הדברים שהזכרנו כמה פעמים מה שכתב הגאון ר' חיים הלוי סולוביצ'יק, בחידושו על הרמב"ם פד' מה' תפילה הל"א: דתרי גווני כוונות יש בתפילה. האחת – **כונה של פרוש הדברים**, ויסודה הוא דין כונה, ושנית – שיכון שהוא עומד בתפילה לפני ד', כמבאר בדבריו פ"ד וז"ל: "שיסיח את לבו מכל המחשבות ויראה את עצמו, כאלו עומד לפני השכינה – ונראה דכונה זו אינה מדין כונה, רק שהוא **מעצם מעשה התפילה** וכו' וע"כ מעכבת כונה זו בכל התפילה", עיי"ש בכל דבריו. אנו מציעים לומר: **שבתשובה** – כמו בתפילה - **כונת הלב**, היא חלק מהותי של מעשה המצוה. כפי שבק"ש **קבלת עול מלכות שמים** – היא חלק מהותי ממעשה המצוה, היוצא מן הכח אל הפועל, בקריאה שבפה.

על המשותף שבמקבילה משולשת נפלאה זו: **התפילה והברכות** – **קריאת שמע** – **והתשובה**, שעם כל חילוקי פרטי הדינים שבהם, מאחדת אותם תכונה יסודית אחת **כונת הלב** והיא: **עבודה ע"י מחשבה** – **המגיעה לשלמותה ע"י דיבור וביטוי בשפתיים** – כבר עמדנו לעיל, וגם במק"א. נעיר כאן, למי"ש בדברי השאגת-אריה סימן ו', בשאלת אילם וכן שומע שאינו מדבר או מדבר שאינו שומע, במצוות התלויות בדיבור – בק"ש, בתפילה ובברכת המזון וכדומה, אם יוצא י"ח במחשבה ובהרהור. השאגת אריה דן בסוגית ברכות כ', במחלוקת רבינא ורב חסדא, אם הרהור כדיבור, ומביא מחלוקת הראשונים הידועה להלכה: דעת התוס' שם, ד"ה: רב חסדא דהלכה כמותו: "דהרהור לאו כדיבור דמי ושקלו וטרו רב אדא ור' אלעזר לתרוצי למילתא – ואין יוצא ידי חובתו בק"ש בהרהור, עד שיוציא בשפתיו, אע"פ שאינו צריך להשמיע לאזניו ע"כ". השאג"א נסתפק שם בדעת הרי"ף. השאג"א הביא מדברי הרמב"ם פ"א מה' ברכות ה"ז: "כל הברכות כולן צריך להשמיע לאזניו מה שהוא אומר, ואם לא השמיע לאזניו יצא, בין שהוציא בשפתיו בין שברך בלבו". הרי שדעתו: ש"הרהור כדיבור" – ובה' שבת פסק (פכ"ד מה' שבת ה"א) על: "ממצוא חפצך ודבר דבר" – "דיבור אסור, הרהור מותר". לכאורה זו סתירה ותירץ השאג"א: לחלק בין ק"ש ליתר הברכות, שבק"ש כתיב בה בתורה לשון דיבור "ודברת בס" ולהסביר שיטת הרמב"ם בק"ש (פ"ב ה"ח): "וצריך להשמיע לאזניו וכו' ואם לא השמיע לאזניו יצא". ע"פ דברי הכ"מ בשם רבינו מנוח, שצריך שיחתוך קריאתו בשפתיו, לא שיקרא בלבו – דהיינו – מסביר השאג"א – "דהרהור בק"ש לאו כדיבור דמי". אלא שחשובה עצם פעולת השפתיים, לאו דוקא שמיעת האוזן שלו – אלא כיון שהרהר בלבו והוציא בשפתיו – השלים המחשבה ע"י מעשה ויצא ידי חובתו – עיי"ש כל דבריו ומ"ש בענין תקיעת שופר ומצותה ע"י השמיעה והתקיעה ומה שהאריך בסימן ו' ובסימן ז' בסוגיות אלו שבק"ש, ותקיעה, וברכות ותפילה, ואכמ"ל, רק להזכיר יסוד דבריו: **שבמצוות שיש בהן מצות דיבור** – עיקרן שיהגה בלב ויוציא בשפתיו, אף על פי שאינו מדבר בקול, שהעיקר ביטוי השפתיים – חוץ מתקיעת-שופר לשיטת הרמב"ם, **שעיקר מצותה ע"י השמיעה**.

והעיר לי הגאון מוה"ר נתן נטע פערל שליט"א, שמדברי השאג"א נלמד להלכה, שדעת הרמב"ם שהרהור לא כדיבור דמי – בלא שיש לעיין בכל מצוה, אם צוה התורה על הדיבור – כמו שצוה בק"ש וברכת כהנים וברכת המזון – וברכת התורה יהא הדבר תלוי במחלוקת – וברור שלגבי התשובה, לא צוה התורה כלל על דיבור בפרשת התשובה, ויש לעיין בדבר.

שני דינים בוידוי

לעניות דעתי נראה לומר: שמצות הוידוי בתשובה – יש בה שני דינים, דין וידוי עצמו לחוד – ודין וידוי התשובה לחוד. וידוי עצמו – **כּוּיְדוּי הַקֶּרְבֵּן** – ושם יש מצוה ברורה: **שׂוֹצֵיא מִפְּי הַיּוֹדֵי, וְזֶה חֶלֶק מִמַּעֲשֵׂה הַכִּפָּרָה** – שע"י וידוי וקרבן, ובימינו ע"י וידוי ותפילה ותחנונים יתכפר לו – וצרפו רבותינו לכך שלשת היסודות: **תשובה בלב – תפילה – בפה, וצדקה** – במעשה ידיים. **אבל תשובה עצמה, דיה במחשבת הלב ובגמירת הדעת.** זאת ועוד: בלי **מחשבת הלב וגמירת הדעת** – אין הוידוי מועיל ואין הוידוי מכפר – המתודה בלבו ומקבל עליו עול מלכות שמים בכל נפשו – אע"פ שלא קיים מצות וידוי, הלכה למעשה – תשובתו תשובה, והוידוי שבפה יבוא רק כדי להוציאה מן הכח אל הפועל ולאפשר כפרה.

כמו שהסברנו – בדברי הגר"ח הלוי זצ"ל – **שבתפילה, העיקר היא הכוונה של עמידה לפני ד'** – והאריך להסביר באופן נפלא הדבר **בנושא התשובה**, נכדו הגרי"ד זצ"ל – (בדרשת התשובה שלו, שהוציא לאור ר' פנחס פלאי ז"ל). כך במהות התשובה המיוחדת, שביום הכיפורים, חש כל אדם, שהוא עומד "לפני ד'" ומיטהר. וכך בדרך כלל בתשובה.

נראה לנו להציע: שבעצם, יסוד זה של עמידה לפני ד', שייך גם **בתשובה**. שבכל ימות השנה, התשובה – עיקרה כוונת הלב ודעת האדם, שבכל דרכיו ובכל מעשיו, הוא עומד לפני ד' ודי' רואהו, ואפילו במסתרים יודע הוא שדי' רואהו, ויודע כל מעשיו וממילא יתן אל לבו לחזור בתשובה שלמה אל בוראו ולא יחשוב כי יוכל להסתתר מפני בוראו, כמי שמסתתר מפני בשר-ודם – **וזה עיקר התשובה. תיקון הדעת והלב, המביא לידי וידוי ולידי מעשה**, בהוצאתם לפועל של דרכי התשובה הלכה למעשה. בוידוי – בתשובת המעשה ובכפרה. אך היסוד הוא – תהליך פנימי המתרחש אצל המתודה, המביא לידי הכרה במציאות הבורא ובהשגחתו המתמדת על דרכי האדם וכל מעלליו, והאמונה בשכר ובעונש ובאפשרות התשובה, הסליחה והמחילה והכפרה.

שויתי ד' לנגדי תמיד

רבותינו שתיקנו לומר בכל יום מימי התשובה – ימי אלול ועשרת ימי תשובה את המזמור: "לדוד ד' אורי וישעי ממי אירא" – רמזו לנו, באופן משמעותי ועמוק, עיקר גדול זה שבתשובה: הכרת דעת א־לוקים והשגחתו בכל עת ובכל מקום.

שאלת העולם היא: דוד המלך אומר בפרק זה: "אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש – **שבתי בבית ד' כל ימי חיי – לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו**" – הא כיצד? הלא סתירה היא מיניה וביה – מצד אחד: הוא מבקש לשבת בבית-ד' כל ימי חיו – ומצד שני: לבקר בהיכלו. ישיבה – לשון קבע היא, אבל ביקור הוא דבר החוזר מזמן לזמן – אם הנך "מבקר", אינך **תושב** או **יושב** של קבע והרי אלה לכאורה תרתי דסתרי.

לשאלה מפורסמת זו יש להוסיף עוד שאלה: מלך ישראל ומצביאו, שכל עניני המלוכה עליו והוא המוציא והמביא לכל יושבי הארץ – כיצד יוכל לבקש, לשבת בבית ד' כל ימי חיו – ישראל עם קדושים – מה יהא עליהם. ניהול בית המלוכה, ומועצת המדינה, ובית הדין, ואוצר המלוכה וכל צרכי-ציבור ושערי העיר והמדינה – מה יהא עליהם.

עומק הדברים כך הוא: דוד אינו מבקש להשתחרר מחובותיו ותפקידיו. הוא מבקש שיזכה לכך **שביתו – בית מלך ישראל, בית דוד המלך**, בכל עניניו ובכל מעשיו, **יהיה בית ד' –** "לא כאברהם שקראו הר – ולא כיצחק שקראו שדה – אלא כיעקב שקראו בית".

אם כל בית יהודי הוא מקדש מעט, אם כל שולחן-יהודי – הוא מזבח, בא דוד המלך ומתפלל: יהי רצון שאזכה לקדש שערי העיר והמדינה, במושב הממשלה ובמועצת המדינה, במטה-הכללי של הגבורים ואנשי-המלחמה, ובכל מקום שאהיה בו. בית המלך יהי בית ד', שם תשרה השכינה, כי אראה את עצמי תמיד: יושב ועומד לפני ד'. כמו שאמר הוא עצמו, נעים זמירות ישראל: "שויתי ד' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט" (תהילים טז, ח).

פסוק זה, שהעמידו רבנו הרמ"א, בהגהתו הראשונה על השו"ע שלו, כיסוד השקפת-העולם של ארבעת חלקי השולחן הערוך היהודי – היה יסוד שיטתו ודרכו של דוד המלך. כך יצפה ולכך יתפלל, כך ירגיש ולכך יכוון כל איש יהודה וישראל, בהתפללו אל א-לקיו בלכתו בדרך, בשכבו ובקומו. מכאן נובע המנהג, לקבוע טבלת "שויתי" בעמוד התפילה, ע"פ רבנו הארי"י (ועיין במגני-ארץ על השו"ע שם ובמ"ש הבאר היטב ובשערי תשובה ובמ"ב ובי"ה שם ואכמ"ל). יחידים ואנשי מעשה, נהגו לעשות "שויתי" בכתבם ע"ג קלף ולהניח בתוך הסדורים, כדי **לכוין בתפילתם**.

זהו עיקרה של התשובה: "לדעת מה למעלה ממך, עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבין", ולכוון הדעת והלב, לחשוב מחשבות טובות, לכוון את הלב לאבינו שבשמים.

שלבי התשובה

הרי: **תשובת הלב קודמת לתשובת הפה. תשובת הדעת והמחשבה**, קודמת לתשובת הדיבור והמעשה. לכן: בשלב הראשון והיסודי של התשובה – צריכים ללמוד לחשוב, ללמוד להרגיש. ללמוד – להקשיב וללמוד – להאזין האזנה פנימית ולהתיחד. לכך אנו זקוקים מאד בדורנו. המולת הרחוב, נגע המתירנות, שטף המלל של כלי התקשורת והעתונות, וחוסר הפרטיות של האדם – נטלו מבן דורנו את הכושר לראות ואת הכושר לשמוע, את הכושר להרהר ולחשוב, את היכולת להרגיש ולחיות חוייה פנימית.

תשובה הנעשית כמצות אנשים מלומדה, ללא הכלים של: **הלב, הדעת והמחשבה** – **אינה תשובה**. התשובה גם היא, כתפילה, צריכה כונה – ותשובה ללא כוונה, כגוף ללא נשמה. כיון שנפתח הלב, אפילו פתח כחודה של מחט – שוב הוא הולך ומתרחב ומתמלא רגשות קודש של אמונה ובטחון ושל חזרה בתשובה-שלמה. על כך אנו מתפללים: "ותן **בלבנו** בינה להשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד" – על מנת שנוכל לשמור ולעשות את כל דברי תורתך באהבה.

לכן כה גדול כחו של הרהור תשובה, שהוא פותח פתח הלב לעליה במעלות הקודש, כך דרשו רבותינו בפסיקתא: "שובה ישראל עד ד' א-לקיך": "דרש רבנו הקדוש: – גדול כחה של תשובה, שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה, **מיד הוא עולה**, לא עד עשרה מלים וכו' וכו', אלא עד מהלך חמש-מאות שנים, ולא עד הרקיע הראשון וכו' ולא עד הרקיע השני, אלא שהוא עומד לפני כסא הכבוד". נמצינו למדים: – שע"י הרהור תשובה – באים לידי תשובה שלמה ודבקים בשכינה, ועומדים לפני כסא הכבוד.

נמצינו למדים: התשובה היא כסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה – שלבים-שלבים בנוי הסולם. ראשיתו ההרהור, אחריו גמר הדעת והכרת הלב, למעלה הימנו המעשה, והוא עולה מעלה מעלה, עד שהוא מגיע למדרגת התשובה השלמה – להתיצב לפני הא-לקים, לעמוד לפני כסא הכבוד.

יהי רצון שיתקייים בנו ובכל ישראל: "**אבינו מלכנו החזירנו בתשובה שלמה לפניך**".